

*De fantasische
werkelijkheid van*

ALBERT STEENBERGEN

*Alb. Steenbergen f.
1839*

*De fantastische
werkelijkheid van*

ALBERT STEENBERGEN

DRENTS MUSEUM
WAANDERS UITGEVERS

Inhoud

6

Voorwoord

8

Een algemeen bekend en bemind man

Biografie van Albertus Alidus Steenbergen (1814-1900)

HENK NIJKEUTER

16

Ijdelheidsprediking door een van het leven scheidende kluizenaar

ALBERT STEENBERGEN

28

Een wereld vol talloze kleine wezens

Albert Steenbergen als kunstenaar

JEROEN KAPELLE

38

De wereld der insecten

ALBERT STEENBERGEN

52

Van volksverhaal tot vervalsing

Albert Steenbergen als schrijver

HENK NIJKEUTER

62

De beuze jager

ALBERT STEENBERGEN

74

Een ster wier licht nooit gansch verdoofd zal zijn

Albert Steenbergen in de vergetelheid

FLOOR VAN HEUVEL

82

Wij leven meer dan eenmaal

ALBERT STEENBERGEN

Tentoonstellingen (selectie) 86

Publicaties door Steenbergen (selectie) 87

Noten 88

Register 93

Over de auteurs / Beeldverantwoording 94

Colofon 96

Zonder titel, ongedateerd,
waterverf en inkt op
papier, 17 x 19,9 cm,
Drents Museum
(langdurig bruikleen
Gemeente Hoogeveen)

Voorwoord

In de zomer van 1977 studeerde ik nog Museologie toen ik als plaatsvervangend conservator werd aangesteld bij Hooigeveens Museum Venendal. De echte conservator was op vakantie. Behalve entreekaartjes verkopen mocht ik ook de collectie doorlopen en inventarisatiewerkzaamheden verrichten.

Een van de mooiste onderdelen die ik aantrof was de collectie aquarellen van de Hooigeveense schilder en literator Albert Steenbergen (1814-1900). Deze aquarellen zijn nauwkeurige observaties van de natuur. Als jonge jongen al trok de jonge, gehandicapte Steenbergen eropuit om insecten te vangen en deze nauwkeurig vast te leggen. Hij werkte zich later op tot een succesvol schilder van bloem- en vruchtstilleven. Daarna liet hij de beeldende kunst achter zich en ontwikkelde zich tot schrijver. Zijn toneelstukken, romans en gedichten leverden hem wederom grote bekendheid op. En nu, zo'n honderdvijftig jaar later, is zijn schilderkunstige en literaire oeuvre te zien in ons museum. Prachtige werken, onder andere uit het Rijksmuseum, laten de kracht en vitaliteit van deze kunstenaar zien.

Het Drents Museum wil in zijn tentoonstellings-programmering veel aandacht aan Drenthe beste-

den. Zo maakten wij al tentoonstellingen over muzikant Harry 'Cuby' Muskee, motorcoureur Egbert Streuer en amateur-archeoloog Tjerk Vermaning. Met Albert Steenbergen gaan we wat verder terug in de tijd. Het is niet alleen een retrospectieve tentoonstelling, het is ook een uitdrukkelijk eerbetoon aan deze kunstenaar, die ondanks zijn fysieke ongemakken het toonbeeld was van een doorzetter.

Ik dank iedereen die dit bijzondere project mogelijk heeft gemaakt. Beringer Hazewinkel Junior conservator Floor van Heuvel droeg zorg voor het inhoudelijke concept van publicatie en tentoonstelling, bijgestaan door literatuurhistoricus Henk Nijkeuter met zijn grote kennis over de Drentse literatuur en Albert Steenbergen. Conservator Jeroen Kapelle van het RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis in Den Haag plaatst met zijn essay in dit boek Steenbergen op een treffende manier in zijn tijd. Er geldt tevens een speciale dank voor Inge Snethen-Hoogstra die tijdens haar stage documentatie verzamelde voor dit project, en Albert Metselaar die zich eerder al uitvoerig in Steenbergen verdiepte en bronnenonderzoek deed. Bart van den Tooren verzorgde de passende vormgeving van de

publicatie en uitgeverij Waanders maakte de uitgave mogelijk.

Een bijzondere vermelding geldt voor wethouder Mark Tuit en de gemeente Hoogeveen die de collectie Steenbergen in het geheel beschikbaar stelden, en Bibliotheek Hoogeveen/Verhalenwerf voor de prettige samenwerking. Ook danken wij het Rijksprentenkabinet en conservator Charles Kang, die eveneens bereid waren om hun werken van Steenbergen uit te lenen. Ook ontvingen wij bruikle-

nen van Teylers Museum en het Wereldmuseum. We zijn verguld dat we deze voor Drenthe zo belangrijke kunstenaar en schrijver nu in een grote tentoonstelling met publicatie centraal kunnen stellen. We hopen dat dankzij dit project de betekenis van Steenbergen voor de toekomst zowel voor onze provincie als binnen de Nederlandse kunst- en literatuurgeschiedenis is geborgd. Steenbergen verdient het om meer aandacht te krijgen. Ik wens u veel lees- en kijkplezier toe.

Liggend edelhert en de kop van een hinde, ongedateerd, potlood op papier, 17,5 x 21,8 cm, Drents Museum (langdurig bruikleen Gemeente Hoogeveen)

Een algemeen bekend, geacht en bemind man

Biografie van Albertus Alidus Steenbergen (1814-1900)

HENK NIJKEUTER

Een ongelukkig ongeluk

Albertus (Albert) Alidus Steenbergen¹ werd op 26 mei 1814 te Hoogeveen geboren als eerste kind van Cornelis Steenbergen, advocaat van beroep, en Jantien Cluving Prins.² Het gezin zou uiteindelijk bestaan uit de ouders en vijf kinderen: Steenbergen had een dertien jaar jongere broer³ en drie zussen. Later zouden twee van zijn zussen, die

ongehuwd bleven, bij hem in het ouderlijk huis in Hoogeveen wonen. Kort na de geboorte verhuisde de familie naar Dwingeloo, hoewel ze daar niet lang zouden blijven.

Op een zomerdag in augustus 1815 waren de ouders van Steenbergen even van huis. Aleida Eshuis, een zeventienjarig dienstmeisje uit Hoogeveen, paste op peuter Albert. Eshuis was in Hoogeveen de

De ouders van Albert
Steenbergen, omstreeks
1860

De drie zussen van Albert Steenbergen, omstreeks 1860. Van links naar rechts: Roelina, Saapkea en Jeanetta

buurvrouw van de familie geweest: zij woonde in het armenhuis naast het woonhuis van de Steenbergens. Vermoedelijk verhuisde ze mee naar Dwingeloo.

Helaas lette Eshuis even niet op: ze liet Steenbergen per ongeluk van de tafel – of een ander hoog meubelstuk – vallen. Het gevolg? Steenbergen zou zijn leven lang een lichaamsgebrek houden.⁴

‘Het was in augustus 1815, dat mijne ouders, destijds in te Dwingeloo gevestigd, mij ziek in de wieg vonden liggen, en van het meisje, dat in hun kort afwezig zijn had opgepast, niets anders vernomen dan dat deze ziekte mij plotseling had overvallen. De waarheid bleek eerst later, toen het duidelijk werd dat deze ziekte door niets anders kon veroorzaakt zijn dan door eene val, van een tafel of ander hoogstaand meubel. Mijn ruggegraat was ontzet en de bewegingszenuwen van mijn linkerbeen tot aan de knie verlamd’, aldus Steenbergen.⁵ Na het ongeluk was Steenbergen voor de rest van zijn leven aangewezen op krukken en een invalidenwagentje.

Daarover schreef zijn vriend Meuleman in 1863 aan een kennis: ‘Doch buiten en behalve dat, heeft aan mijn vriend zijn geheele leven in den weg gestaan de waarlijk deerniswekkende staat zijn [sic] ligchaams: behalve zijn hoofd dat uitstekend goed is, schijnt alleen zijn romp te deugen; zijne ongelukkige beenen althans heb ik nooit goed begrepen. Buitendeurs heb ik hem enkel in een wagentje gekend, en in zijn woning scharrelt hij – zonder dat men merken kan, dat hij zijn beenen gebruikt – op een zeer

gecompliceerd krukkenstelsel zoovat voort. Dat is droevig om te aanschouwen (...).⁶

De kindertijd

In 1820 vertrok de familie weer naar Hoogeveen; daarvoor woonde Albert Steenbergen nog korte tijd bij zijn tante en grootmoeder, eveneens in Hoogeveen. De familie Steenbergen verhuisde naar het oude pand van de Hollandsche Compagnie, op de hoek van de Hoofdstraat en het Haagje.

Vanaf de zomer van 1820 tot augustus 1821 verbleef Steenbergen voor een kuur in Groningen. Deze kuur was pijnlijk, maar had helaas weinig baat. Hij keerde terug uit Groningen met veel speelgoed en twee loopwagens ‘waarvan er een die ik door trappen van mijn rechtervoet in beweging kon brengen, altijd op een vlakke en zeer effene baan.’⁷ Huisknecht Albert Strijker leerde hem lopen op krukken. Veel hinder ondervond Steenbergen toentertijd niet van zijn handicap: ‘Ik begon mij vlug op mijn krukken te bewegen en was vrolijk en opgeruimd. Daarbij kreeg ik al zeer vroeg lust in lezen en teekenen (...). Spelen ja, ik was er dol op, maar ik kon dit zeer goed alleen (...).’⁸

Tot zijn achtste jaar werd Steenbergen thuis onderwezen, daarna ging hij vier jaar naar de lagere school en in 1826 kwam hij op de Franse school te Coevorden. Een zus van zijn moeder was in Coevorden getrouwd en bij haar ging hij inwonen. Haar echtgenoot, oom Schutstal, had een logement en de

Een ansichtkaart met daarop het ouderlijk huis van Steenbergen aan 't Kruis, omstreeks 1900

officierensociëteit was ook bij hem gevestigd. Door de grote toeloop van allerlei lieden in het logement en door het dienstponeel leerde Steenbergen 'krachtige uitdrukkingen en tamelijk onverhulde toespelingen op zaken waarvan het mij beter was op zulke jeugdige leeftijd het bestaan slechts te vermoeden.'⁹ Steenbergen heeft beweerd dat hij veel moeite had de lelijke hebbelikheden die hij in Coevorden had opgedaan af te leren. Het lukte hem maar ten dele, want 'een vies bijmaakje van Hollandsche conversatietoon, is mij altijd bijgebleven.'¹⁰

Als leraar kreeg Steenbergen monsieur Blanc – een begaafd organist – en als medeleerlingen had hij onder anderen Harm Boom en Alexander Lodewijk Lesturgeon, die later ook bekendheid als schrijver verwierven. Monsieur Blanc, die Steenbergens teken-talent ontdekte en hem stimuleerde dit verder te ontwikkelen, heeft wellicht Boom en Lesturgeon ook kennis leren maken met de letterkunde. Met beide medeleerlingen raakte Steenbergen, zoals hij in zijn jeugdherinneringen meedeelde, voor het leven bevriend.¹¹

In de anderhalf jaar dat hij in Coevorden verbleef, heeft Steenbergen niet veel geprofiteerd van het onderwijs van monsieur Blanc. In de laatste maanden van zijn verblijf in de vestingstad werd Blanc ziek ('de tering') en werd hij genoodzaakt zijn school te

sluiten. Steenbergen keerde uiteindelijk terug naar zijn geboorteplaats.

In Hoogeveen was ondertussen een nieuwe predikant gestart, Albert Jans van der Veen. Steenbergen raakte in 1829 of kort daarna goed bevriend met zijn kinderen. Tot hen behoorde ook het oudste kind, Jan van der Veen Az., die in Steenbergens jeugdherinneringen als een getalenteerd tekenaar wordt voorgesteld.¹² Maar het was niet Jan die Steenbergen een impuls gaf om te tekenen. Of in ieder geval niet helemaal. Zijn jongere broer, Nicolaas, speelde daar een grotere rol in: samen besteedden zij al hun vrije tijd aan het zoeken van rupsen en vlinders. Nadat deze insecten gevonden waren, bestudeerde Steenbergen ze en tekende hij ze uitvoerig na. In 1830 kreeg hij een deel van Carl Linnaeus' *Natuurlijke Historie der dieren, planten en mineralen* cadeau, waarna hij zich nog intensiever met het tekenen van insecten ging bezighouden.

Het kunstenaarschap roept

Na zijn schoolopleiding werkte Albert Steenbergen tijdelijk op de secretarie van Hoogeveen en op een notariskantoor. Op het gemeentehuis werd de vriendschap met Jan van der Veen Az. nog hechter, want deze werkte daar ook.¹³

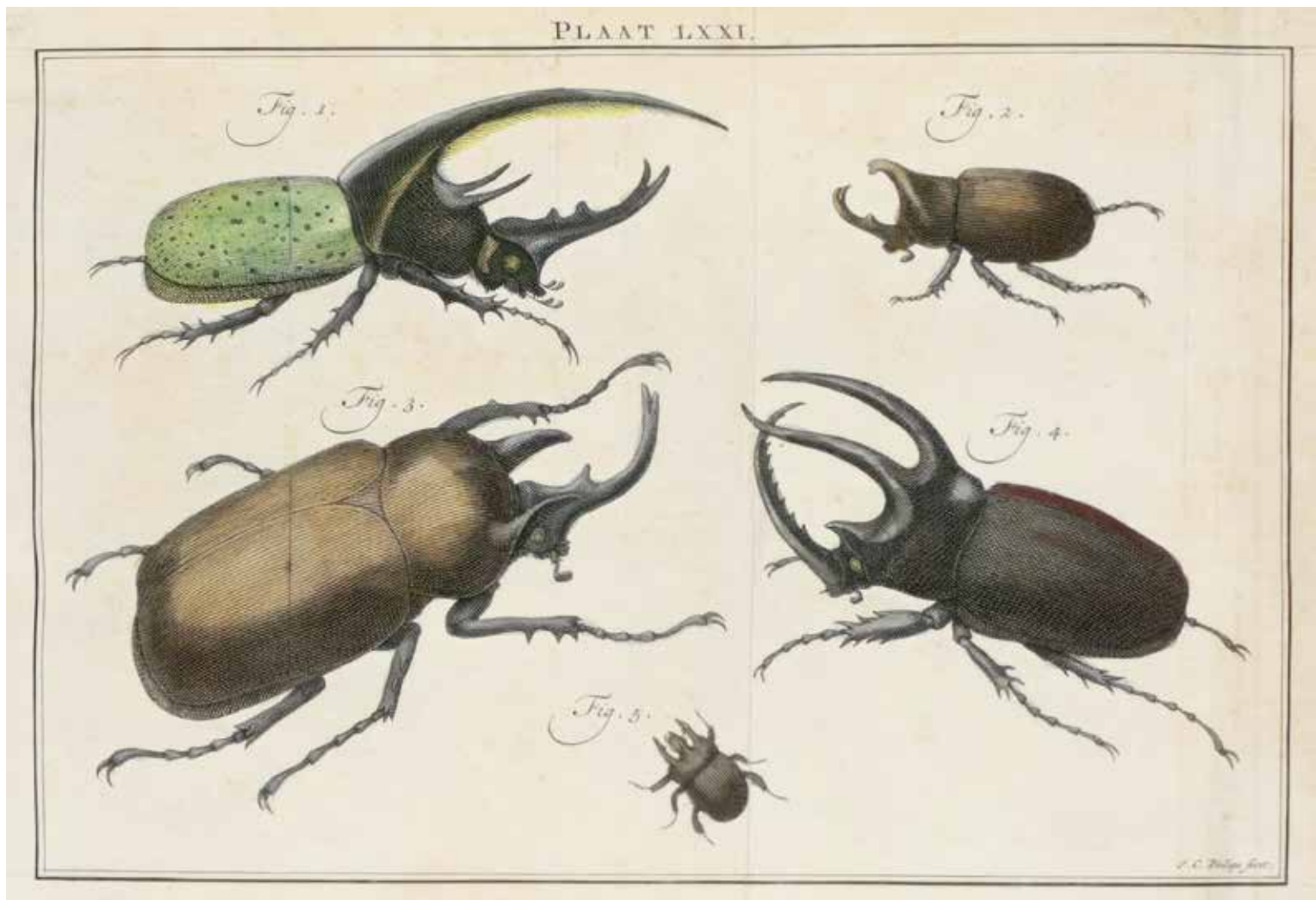
Vanwege zijn lichaamsgebrek was het moeilijk om een beroepskeuze te maken. Zijn neef, ds. Johan Hartman, predikant te Staphorst, wilde dat hij dominee zou worden. Maar Steenbergen zag daar geen toekomst in, want hij dacht dat zijn lichaamsgebrek hem zou belemmeren bij het vinden van een plaats waar hij zijn beroep kon uitoefenen. Sommigen raadden hem aan horlogemaker of gemeentesecretaris te worden. Als jongen wilde hij soldaat worden; graag had hij meegedaan in de strijd van de Belgische opstand van 1830, maar hij realiseerde zich maar al te goed dat dit een illusie was gezien zijn fragiele fysieke staat.

Steenbergens vader, die in 1813 tijdens het beleg van Coevorden tot de belegeraars had behoord, gaf zich wel op als vrijwilliger om tegen de Belgen te vechten. Hij werd benoemd tot kapitein in het bataljon van de Drentse mobiele schutterij, dat uit twaalfhonderd manschappen bestond. In 1832 keerde zijn vader huiswaarts. Deze periode van 1830 tot 1832 was voor het huisgezin een donkere periode,

aldus Steenbergen. De financiële zorgen waren toenegenomen, want het traktement van 1600 guldens dat hij als kapitein genoot was aanzienlijk minder dan hij als advocaat had verdiend. Daardoor kwam het gezin tekort.¹⁴ Ondertussen rijpte het idee om schilder te worden langzaam bij Steenbergen.

In mei 1833 deed zijn vader hem in de leer bij de in Hilversum wonende schilder Jan van Ravenswaay, nadat Steenbergens ouders in contact waren gekomen met de Hilversumse dominee Wouterus Gijsbertus van den Broek. Deze raadden hen aan hun zoon bij zijn vriend Van Ravenswaay te laten opleiden tot kunstschilder.¹⁵ Van Ravenswaay was een bekende vee- en landschapsschilder. Heel iets anders dan het werk van Steenbergen dus. Toch zal Van Ravenswaay zijn leerling wat hebben kunnen bijbrengen: hij zal ongetwijfeld hebben uitgelegd hoe je met olieverf werkt, hoe je licht en diepte suggereert en hoe je de wereld goed kan waarnemen. De opleiding kostte vierhonderd gulden, wat Steenbergens ouders betaalden. Drie jaar

Een plaat uit *Natuurlijke Historie der dieren, planten en mineralen*, 1761-1785

Jan van Ravenswaay,
Landschap met vee, 1825,
olieverf op doek, 57 x
72 cm, Drents Museum
(Assen)

was hij in de kost bij Van Ravenswaay; Steenbergen legde zich daar vooral toe op het schilderen van (bloem)stilleven en dieren. In 1836 vertrok Steenbergen naar Haarlem, waar veel bloemenschilders werkten.¹⁶ In deze bruisende stad betrok hij met de kunstschilder Frederik Kruseman een woning bij de plaatselijke kruidenier.

Als kunstschilder was Steenbergen niet onverdienstelijk. Zo was er vanaf 1835 tot 1867 meerdere malen werk van hem te zien op tentoonstellingen.¹⁷ In 1840 – dus op 26-jarige leeftijd – werd hij bovendien lid van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Amsterdam.¹⁵ Ook ging hij lesgeven aan Elisabeth Johanna Koning. Zij verwierf veel bekendheid als kunstenaar van bloem- en vruchtstilleven en werd in 1844 ook toegelaten tot de Koninklijke Academie. Net zoals Steenbergen had zij een fysieke beperking: haar rechterhand was niet goed ontwikkeld, waardoor ze verplicht met links moest werken. De twee zullen daar ongetwijfeld tijdens de lessen over gesproken hebben.

Coenraad Hamburger,
*Portret van Albertus
Alides Steenbergen*, 1841,
potlood op papier, 13 x
9,2 cm, Rijksmuseum
(Amsterdam)

Albert Steenbergen, *Blad met studie van een bruine landkikker links, rechts een groene waterkikker*, 1834, potlood en waterverf op papier, 16 x 20,3 cm, Rijksmuseum (Amsterdam)

In 1839 vertrok Steenbergen naar Amsterdam, maar in de hoofdstad voelde hij zich niet op zijn gemak. Daarom vertrok hij in mei 1840 naar Velsereind, nabij de ruïne van Brederode. Vervolgens vestigde hij zich in januari 1841 in Heemstede. Bekend is dat hij in Heemstede geportretteerd werd door de uit Duitsland afkomstige tekenaar en lithograaf Johan Coenraad Hamburger.

Terug naar Hoogeveen

In mei 1842 keerde Albert Steenbergen terug naar Hoogeveen.¹⁹ Daar zou hij zijn verdere leven blijven. De reden voor zijn terugkeer naar het ouderlijk huis in Drenthe is niet bekend. Het kunnen er meerdere zijn. Zo ging Steenbergens gezondheid steeds verder achteruit: het bleef niet bij één gebrek, zijn zicht nam bijvoorbeeld af. Ook zijn financiële positie zal wellicht bemoeilijkt zijn door de grote concurrentie in het

westen. Daarnaast overleed zijn goede vriendin en medekunstenaar Henriëtte Geertruij Knip vlak voor zijn verhuizing. Mogelijk is liefdesverdriet ook een motief geweest.²⁰ In zijn jeugdherinneringen, die hij aan het eind van zijn leven op papier zette, schreef hij: 'En daarnevens wenkte de liefde en flonkerde van eene weelde liefelijk en rein, niet kort als een zomerdroom, maar lang als het leven. En wat is van dit alles geworden? Wat is van dit alles gebleven? Ziet in mijn hart is bitterheid en wat mijne hand omvat houdt is een schat van verdorde bladen. Uitgebloeide bloemen, ontkleurd loof, schaduw van wat was. Niets dan ijdelheid.'²¹

Nadat Steenbergen teruggekeerd was in Hoogeveen, ging hij geleidelijk aan minder schilderen en legde hij zich meer toe op de literatuur. Als schrijver debuteerde hij in 1852 onder het pseudoniem P.J. Peterson met een blijspel in vier bedrijven, *Het*

Fatsoen. Dat hij koos voor een pseudoniem had wellicht te maken met Steenbergens onzekerheid. Vaak stuurde hij zijn manuscripten op naar vrienden of kennissen, die hij om advies vroeg. In een van zijn begeleidende brieven schreef hij: 'Ik heb in mijne jeugd bijzonder weinig gelegenheid gehad iets wezenlijks op het gebied der taal op te doen en trad met bijzonder flauwe notiën desbetreffende maatschappij in.'²² Na zijn blijspel zouden nog veel meer publicaties volgen: Steenbergen schreef gedichten, historische romans en vertaalde Goethes *Faust*.

In 1857 koos Steenbergen voor een vaster inkomen: hij ging aan de slag als gemeenteontvanger van Hoogeveen. Zijn functie was het innen van de gemeentelijke belastingen en het betalen van gelden. Mogelijk koos Steenbergen voor dit beroep, omdat zijn vaders gezondheid steeds verder achteruitging. Eens was Cornelis Steenbergen de kostwinnaar van het gezin, maar die taak kon hij nu nog maar moeilijk vervullen. Toen hij overleed in 1863 liet hij niet veel na. Steenbergen en drie ongehuwde zussen bleven over: zij bleven tot hun dood in het ouderlijk huis wonen.²³

Na veertien jaar, op 1 januari 1881, maakte een arbeidsconflict een einde aan Steenbergens loopbaan bij de gemeente. Steenbergen zou namelijk niet voldoende zorg aan het innen van geld van nalatige belastingplichtigen besteden: hij had meerdere malen geld uit de gemeentekas voorgeschoten aan de burgemeester, zonder dat administratief af te handelen. Daarover verscheen een uitvoerig rapport, maar Steenbergen vond dit partijdig en reageerde hier niet op. Hij nam ontslag.²⁴ In brieven naar vrienden liet hij zich wat angstiger uit: 'Mocht ik nu ten gevolge van deze handelswijze een groot deel van die voorgeschoten gelden in de gemeentekas storten, dan ga ik en mijne arme zusters met mij, een zeer zorgvolle toekomst tegemoet.'²⁵

De laatste paar jaar van zijn leven was Steenbergen actief bij verschillende groepen in Hoogeveen en omstreken. Hij organiseerde discussieavonden voor kennissen, was lid van het Friesch Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur en schreef meermaals voor de *Nieuwe Drentsche Volksalmanak*. Zijn vriend Meuleman schreef in 1863 dan ook dat het lichaam van Steenbergen in 'doorniswekkende staat' verkeerde, maar dat zijn hoofd nog 'uitstekend goed' was.²⁶

Tegen het eind van zijn leven werd het schrijven Steenbergen bijna onmogelijk door de kwalen

van de oude dag. Dit kon hij slecht verdragen. Voor zijn overlijden schreef hij dan ook: 'Ik verlaat nu het leven, onder troosteloze kommer, en gedrukt door vele lichaamsbezwaren, zonder hoop dat een nieuwe morgen zal volgen op den duisteren nacht.'²⁷ Gebrekkig van jongs af aan, verzwakt door de ouderdom, vermoedelijk in het eindstadium van syfilis (*dementia paralytica*) en verzorgd door zijn zus²⁸: zo overleed Albert Steenbergen op 20 februari 1900 te Hoogeveen.²⁹ De lokale krant beschreef hem na zijn overlijden als een 'algemeen bekend, geacht en bemind man', waar veel mensen met 'veel eerbied aan terug zouden denken'.³⁰

> Een foto van Albert Steenbergen, omstreeks 1860

< Elisabeth Koning, *Blauwe winde*, 1836-1887, potlood en waterverf op papier, 24,8 x 23,6 cm, Teylers Museum (Haarlem)

Ijdelheidsprediking door een van het leven scheidende kluizenaar

**DOOR
ALBERT
STEENBERGEN**

Deze tekst is een fragment uit het manuscript dat Steenbergen aan het einde van zijn leven schreef (circa 1898). Zijn lichaam liet het steeds vaker afweten en hij bracht het merendeel van zijn tijd binnenshuis door. Uiteindelijk besloot Steenbergen zijn gedachten over de dood op papier te zetten. Het resultaat is een dramatisch verhaal waarin Steenbergen niet alleen zijn visie op het naderende einde omschrijft, maar tevens beschrijft hoe de mensheid aan haar einde zal komen. Uit het manuscript blijkt een eerbied voor de christelijke God, maar tegelijkertijd blijkt dat Steenbergen moeite heeft met het idee van een eeuwig leven na de dood. Het manuscript en de transcriptie uit 1985 door Albert Metselaar zijn in het Drents Archief te vinden.

IV

Dood zijn, dat is: opgelost te worden in de elementen. Dood zijn, dat is: niet meer te handelen, niet meer te denken en niet meer te weten dat men eenmaal gehandeld en gedacht heeft, dat men eenmaal met zijn gedachten is geklommen tot het hoogste en rondgezweefd heeft te midden van de raadselen van het oneindige! 'Maar dat is zo niet!' zeggen zij, die aan de Profeten geloven van het Israëliische volk; die menen dat de Christus na gestorven te zijn, is opgestaan uit de dood en in levende lijve is opgevaren ten hemels.

Ten hemel waar is een woning bereid voor de zielen van een klein deel der stervelingen, want zij die niet zijn vergezeld, dat is uitverkoren om te wonen in het hemels Jeruzalem, zullen wel opgewekt worden uit de dood, maar om in eeuwigheid te leven onder nooit ophoudende smart. De uitverkorenen zullen ten eeuwigen dagen het leven genieten in een stad liggend vierkant in haar muren en hebben twaalf poorten, elke poort gemaakt uit een paarle. En haar straten zijn van zuiver goud en in het midden staat de boom des levens, voortbrengende van maand tot maand twaalf vruchten en met bladeren dienende tot genezing der heidenen. En daarbinnen zal heersen eeuwig licht, want hoewel er zon noch maan is te zien, de Heer God verlicht ze. En wat zal de bezigheid zijn van de burgers dien stad? Op de bazuinen blazen en bezingen de grootheid en de deugden van de Almagtigen en dat al eeuwigheden door.

Ophouden te leven en niet meer te weten dat men eenmaal geleefd heeft is gewis iets vreselijks, maar bij voortduring te moeten leven in zulk een prachtige stad, zonder

Een foto van Steenbergen,
omstreeks 1865

andere bezigheden dan het aanheffen van dezelfde lofzang, begeleid door hetzelfde instrument... Ook de meest godbegerige zal dan er op den duur van walgen en niet kunnen nalaten met heimwee terug te denken aan het aardse leven, vol van zorgen en ellende dikwijls, maar dat men wist kort te zijn en dat tot afwisseling en rust had: de nacht!

V

Kinderen der aarde zijn wij en hoewel ons leven op de aarde menigmaal een leven is vol teleurstellingen, droevige onthoudingen, rampspoed en ziekte, hebben wij ons moeder lief en verlaten haar slechts met nood. Wat een troost zou het zijn wanneer we wisten, dat ons vertoef in den grafheuvel wél lang, maar niet eeuwig zou zijn en dat een nieuw leven met nimmer werkzaamheid ons wachtten op een aarde schooner dan die wij verlaten hadden en waar we zouden ontvangen worden door allen die ons lief en waard waren. In het bezit van een lichaam vrij van ziektes en gebreken, van een ziel niet besmet door zondige lusten, maar begerig naar de wijsheid en de kennis Gods, zouden wij er rondwandelen met hen die ons voor waren in het ondermaanse leven. [...]

Dode Turdus Musicus,
ongedateerd, waterverf
op papier, 13,5 x 28 cm,
Drents Museum
(langdurig bruikleen
Gemeente Hoogeveen)

> *Zonder titel [grijze gar-
naal]*, ongedateerd, wa-
terverf op papier,
17,5 x 21,8 cm, Drents
Museum (langdurig
bruikleen Gemeente
Hoogeveen)

Zonder titel [fantasie-
figuren], ongedateerd,
gouache en waterverf
op papier, 18 x 23 cm,
Drents Museum
(langdurig bruikleen
Gemeente Hoogeveen)